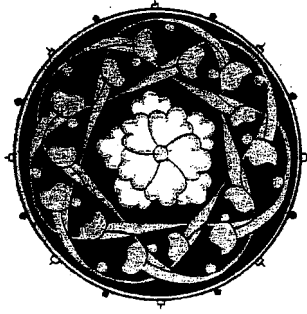

ARAşTIRMALAR

II

Yard.Doç.Dr. Nerin KÖSE

ANKARA 1997

KIRGIZ "KOCOCAŞ DESTANI" NIN

ÜÇ VARYANTI (*)

Bütün dünya milletlerinin tarihlerine göz atıldığında folklor çalışmalarının, siyasî çizgilerine paralel bir yol izlediği görülür. Çünkü folklor, temelinde yatan milliyetçilik düşüncesinin tesiriyle o devletin siyasetinin en önemli noktasını teşkil eder. Nitekim II. Dünya Savaşı sonrasında İtalya'da Mussolini, Almanya'da Hitler, kendi devlet politikalarını farklı noktalara ağırlık vermekle birlikte aynı çizgiye uyarak çizmişlerdir.

Bu husus, Türkler için de aynı olmuştur. Özellikle 1990 sonrası hepimizin de yakından izlediği üzere, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin kapılarının ardına kadar açılması üzere başlayan ilişkiler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasetinde olduğu gibi diğer cephelerinde, bilhassa folklor sahasında da etkisini göstermiştir. Bu tarihten itibaren sadece Türk Dünyası Edebiyatçıları ve Edebiyatı'na yönelik enstitüler kurulmuş, kongre ve sempozyumlar tertip edilmiş, basılmış yayınların Türkiye Türkçesi'ne aktarılması konusunda büyük bir faaliyet başlatılmış; daha önce çeşitli zorluklarla sürdürülen çalışmalar da hızlandırılmıştır.

Bu çalışmalardan biri, her üç varyantı da tarafımdan Türkiye Türkçesi'ne aktarılan ve yanına hazırlanan "Kococaş Destanı"dır. Türk Dünyası'nın en eski boylarından biri olan Kırgızlar'ın edebiyatında önemli bir yer işgal eden Kococaş "Kurman Beg", "Er Töştük", "Kız Cibek", "Olco-

(*) Bu araştırma, 1997'de İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'nün düzenlediği 9. Millî Türkoloji Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

boy Menen Kişimcan", "Ak Möör" v.b. kence (ufak) destanları arasındadır.

Kococaş adlı, köyünü avladığı hayvanların eti ile doyuran usta bir avcı ile Türkler'in eski inanç sistemlerinden biri olan "ecdada tapma, ataya tapınma, atalar kültürü"nün Kırgızlar'daki akislerini (1) ve temelde hangi hayvan ya da kuştan türediklerini ifade eden "ongun" (2)u ifade eden Sur (kutsal) Eçki (keçi) arasındaki mücadeleyi anlatan söz konusu destanın bilinen üç tane varyantı vardır. Bu destanın en uzun varyantı Alımkul Üsönbaev'e ait olan, 1956 yılında adı geçen şahıstan derlenen ve aynı yıl Kırgız SSSR İlimler Akademisi tarafından bastırılan metindir. Tamamen manzum olan bu destan 6500 mısra halinde, 141 sayfa tutarındadır (3) Bu varyant, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Manastaanu Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru tarafından "İl Adabiyatı" Seriyasının I. Tomu olarak Bişkek'te 1996'da bastırılan Kococaş" adlı kitabın 81-221 sayfaları arasında da yer almaktadır (4).

Diğer varyant Süleyman Konakbaev'den alınmış olup adı geçen kitapta 49-77 sayfalar arasında bulunmaktadır ve toplam 1300 mısra tutarındadır.

Üçüncü varyant ise Tölömöş Seentaev'e aittir ve aynı kitabın 225-241 sayfaları arasında olup 600 mısra halindedir.

Yukarıda kısa bir tanıtımını verdiğimiz bu üç varyantın hepsi de manzum olmakla beraber bazan başta, bazan da hikâyenin çeşitli yerlerinde ve sonunda rastladığımız, genellikle bir iki cümleyi geçmeyen kısımların halk hikâyelerimizdeki nesir kısımlarıyla aynı fonksiyonda olduğunu belirtirken bunları, anlatıcıların destandaki tasarrufu olarak değerlendiriyoruz.

Herşeyden önce Kococaş Destanı'nın üç varyantının hacimleri, birbirinden farklıdır. En uzun varyant- Alımkul Üsönbaev'den alınmış olan anlatmadır. Söz konusu varyant hem Kococaş'ın, hem de ölümü ile babasının bıraktığı yerden Sur Eçki ile mücadeleye devam eden Moldocaş'ın maceralarını içine alır. Süleyman Konakbaev ile Tölömöş Seentaev'den

alınan anlatmalar daha kısa olup, sadece Kococaş'ın macerelerini (Seentaev'de biraz eksik olmakla beraber) anlatır.

Kococaş Destanı'nı:

I. Giriş bölümü,

II. Kococaş'ın macerası

III. Sonuç bölümü

olmak üzere incelemek mümkündür:

I. GİRİŞ BÖLÜMÜ:

Bu bölüm, her üç varyantta da bir tanıtım niteliğindedir ve:

A. Ailenin tanıtımı

B. Kahramanın tanıtımı olarak iki kısımda değerlendirilmiştir.

A. Ailenin tanıtımı:

Alımkul Üsönbaev varyantında "Bet Açar" kısmının başında "Kırgız boylarından Kıtaylar'ın Talas'ta oturduğu, yirmi ocaklı bir köy olduğu, boy beyi Arıpbay'ın dar-ı dünyada Kococaş adlı bir tek oğlu olduğu"ndan söz edilmektedir (4; s: 13). Süleyman Konokbaev varyantında da aynı hususlar verilmekle birlikte "Kococaş'ın Baş Dooru" adlı kısım hem Kococaş'ın "enesinin atı Akerkeç eken "şeklinde annesinden de söz edilmesi, hem de tamamen nesir olması dolayısıyla Üsönbaev varyantından farklıdır (4; 49). Tölömöş Seentaev varyantında ise oldukça farklı bir durum söz konusudur. Çünkü bu anlatmada "olayların Işık Göl'de, Doğu Kazakistan Dağları'nda geçtiği" yanında "bir saldırıda bütün tekelerin kırıldığı, sağ kalan Ak Keçi'nin biri erkek, biri dişi olmak üzere iki oğlak doğurduğu, peşlerine düşen bir kurdun kendisini yediği, kalan Çoñ (Kutsal) Teke'nin yavrularını öldürdüğü halde kendisini bulamadığı" yani olayların sebebi anlatılmaktadır "Dagı bir colu Segiz-Tör degen cerden izdep barıp, segizin atıp kayttı, Ceti Tördö catkanda cetöönü atıp kayttı"

şeklinde (4; s: 225) Dede Korkut'taki nesir kısımlarındaki gibi secili bir şekilde (5) karşımıza çıkan bu kısmın bitmesiyle ikinci kısım başlar.

B. Kahramanın tanıtılması:

Üsönbaev varyantının bu kısmında:

Mergen boldu Kococaş,
Bir atadan calgız baş,
Kızıgı kıyın mltıktın,
Aylına kelbey bir ayça,
Tünögü bolgon aska taş.
Kiygeni kiyik terisi,

.....

Künögü kiyik eti cep,
Elinin tıngan sanaası... (3; 13).

şeklinde "Kococaş'ın usta bir avcı olduğu, yirmi haneli köyünü avladığı hayvanların etiyle doyurduğu, elindeki tüfeğini omzundan hiç indirmedigi, köyünden çok dağlarda yaşadığı " anlatılırken Konokbaev varyantında bu kısım, iki alt kısma ayrılmış şekildedir. Nitekim Caş Ubagı (Gençliği), olarak adlandırılan, halk edebiyatımızda "devriye" şeklinde karşımıza çıkan kısım Kococaş'ın çocukluğunu başından sonuna kadar hikâye eden ilk bölüm (6) olup:

Bir caşarda bilingen,
Eki caşar bolgondo,
El küzünö ilingen.
Üç caşarga çıkkanda
Çıgırlık karmap cügürgön (4; s: 49)

.....

şeklinde, Kococaş'ın bir yaşından onbeş yaşına kadar olan hayatını anlatmaktadır. İkinci alt kısım ise "Mergendık" (Avcılık) adını taşımaktadır ve Üsönbaev varyantından daha uzundur.

Zorgo ıkkan saadagı,
Cartı zdn terisi.

.....

Bendeden artık crş,
Canındaki maylıgı,
aar zdn terisi.

.....

On eki kuran moynogu,
Zorgo ıkkan tamanı.

.....

Aytiluu mergen Kococaş,
Altın tuyak, cez bilek,
Alaa degen bir buu can.

.....

Kayberenge ıgarda,
Kudayına sıyınan.
Albarduu mergen cetpegen,
Adırdan kiyik krns,
Bir tir ketpegen (4; s: 50-51).

biimde hem Kococaş'ın fizik yapısının, hem de avcılıktaki ustalığının "elinden hibir hayvanın kurtulamadığı, sanki uarak yryen bir insan" olarak verildiğı bu kısım, Seentaev varyantında: "Mına oşentip, tukumu sp turgan kezde, Toguz Tb degen cerden Kococaş cz ekini kuup crp atıp kayttı. Birok n tekeni tappadı. Belek Taştın aldında, cer kknn stnde, eki ebi ulagın, aranada unagın, canı emizip catkanda, strdn attı Kococaş", (4; s: 225) şeklinde Kococaş'ın attığını vuran, sadece n Teke'yi ele geiremeyen bir avcı olarak tarif edildiğı bu kısım, Kococaş'ın avcılığındaki ustalıktan ok, onun n Teke'yi aramasındaki sebebi aıklar mahiyettedir.

II. KOCOCAŞ'IN MACERASI:

Hemen bütün anlatı türlerinde olduğu gibi bu bölüm, Seentaev varyantı hariç, destanın en uzun bölümüdür. Sadece Üsönbaev varyantında yer alan ve "Karakoco'nun kızı Zulayka" adını taşıyan kısım hariç bölümün başından sonuna kadar olayların merkezinde Kococaş vardır.

Kococaş Destanı'nda bu bölümü, altı kısım halinde inceleyebiliriz:

- A. Kococaş ile Zulayka'nın evlenmesi, *
- B. Kococaş'ın rüyası,
- C. Sur Eçki'nin rüyası,
- D. Kococaş'ın Sur Eçki'nin eşi olan tekeyi, oğlaklarıyla birlikte öldürmesi,
- E. Kococaş'ın köyüne dönmesi,
- F. Kococaş'ın Sur Eçki'nin peşine düşmesi.

A. Kococaş ile Zulayka'nın evlenmesi:

Seentaev varyantında böyle bir kısım, yoktur. Konokbaev varyantında da uzun uzadıya anlatılmaktan ziyade "Zulayka'nı alıp, anday kipik atpay, Zulayka'dan çıkpay" şeklinde, "olup bitmiş bir şeyi belirtmek" için yer almıştır (4; s: 52). Oysa Üsönbaev varyantında bu kısım:

- a) Karakoco'nun kızının evleneceğini duyurması,
- b) Kococaş'ın Zulayka'yla evlenmesi,
- c) Kococaş ile Zulayka'nın Karıpbay'ın köyüne gelmeleri.

şeklinde, üç alt kısım halinde karışımıza çıkmaktadır.

a) Bu kısımda Kıtay boyuna, Karakoco'nun bir davetiyesi geldiğinden bahsedilmektedir. Davetiyeye göre Karakoco kızını evlendirmek istemekte, bunun için de bütün Kıtay Ülkesi'ndeki delikanlıları, Zulayka'nın görmesi için davet etmektedir. Bu mektubu alan Karıpbay, uzun

zamandır köye gelmeyen oğlu Kococaş'ı düşünür. Çünkü Zulayka, doğan ay gibi güzel ve varlıklıdır. Ancak, toya gelen delikanlıların hiçbirini beğenmez. Yakın dostu Şabır Kız'ın dediğine uyarak, toyun sonuna yetişen ayağı çarıklı Kococaş'ı görmeye de zorla razı olur (3; s: 14-22).

b) Zulayka, Kococaş'ın giyimine değil de fizik yapısına vurulur ve avcıyı beğendiğini babasına söyler. Hemen büyük bir düğün çadırı kurulur ve iki sevgili, Kococaş'ın ailesinin de bulunduğu bir törenle evlenirler (3; 22-23).

c) Düğünden sonra Zulayka'nın çeyizi atlara yükletilir. Karıpbay, oğlu ile gelinini yanına alarak köyüne döner ve köy halkına büyük bir ziyafet verir (3; s: 33-34).

Kırgızların düğün gelenek ve şenlikleri yanında evlilik çeşitleri hakkında da geniş ve canlı bir kesit halinde olan bu kısım Kococaş'ın macerası adlı ikinci bölümün ilk epizodu sana erer.

B. Kococaş'ın rüyası:

Seentaev varyantında görülmeyen bu kısım, diğer iki anlatma söz konusu olunca dört alt kısım halinde değerlendirilebilir:

- a) Kococaş'ın evleneli bir yıl olmasına rağmen ava çıkmayışı,
- b) Kococaş'ın rüya görmesi,
- c) Rüyasını eşi Zulayka'ya yorumlatması,
- d) Rüyasını kabile reisine yorumlatması.

a) Gerek Üsönbaev, gerekse Konokbaev varyantlarında bu kısım, Kococaş'ın göreceği rüyaya bir zemin niteliğindedir. Çünkü kabile halkı, Kococaş evleneli bir yıl olmasına rağmen hiç ava çıkmamış; kabilesi ete hasret kalmıştır. İşte bu dedikodular, onun da kulağına gelir [(3; s: 34), (4; s: 52)] ve çok üzülür.

- b) Her iki varyantta da Kococaş rüyasında:

Beldikti belge calıpmın,
Bütün kayış keñ küzö,
Belge baylap alıpmın.
Bulgaarı ötük çarıktı,
Butka bekem tañıpmın,

.....

Körüngön eçki baarısın,

.....

Atıp salıp baarısın (3; s: 37-38) şeklinde belirttiği üzere av elbisesini giyip tüfeğini kuşandığını ve gezip dolaştığı yerlerde ne kadar keçi varsa hepsini öldürdüğünü görür [(3; s: 35-39), (4; s: 52-5)].

Hemen belirtmek gerekir ki, bu kadar büyük bir benzerlik gösteren bu "rüya" kısmının tek farkı, Üsönbaev varyantında:

Bir körgön çok bul tüştü,

Udaa-muda üç kördü (3; s: 35) biçiminde de belirtildiği üzere Kococaş'ın bu rüyayı arka arkaya üç defa görmesidir ve daha çok, anlatıcının ustalığı ile ilgili olmalıdır.

c) Üçüncü kısımda Kococaş'ın gördüğü rüyayı çok akıllı bulduğu eşi Zulayka'ya anlatması, onun bunu "bir daha ava çıkmamasını, sonucun kötü olabileceği, kendisinin çok genç olduğu "şeklinde değerlendirmesi söz konusu edilmektedir [(3; s: 36-43), (4; s: 53-56)]. Bu kısımda tek fark bugün Sürmeli Bey Hikâyesi'nde aksini gördüğümüz ve Anadolu'da tercih evliliklerden olarak bilinen âdetin, Zulayka'nın rüyayı yorumlarken söylediği:

Mergenim koygun işiñdi.

Anda men, belsenip cesir kalğanım,

.....

Çalıñ kartañ, ini çaş

Çatakta kirbe Kococaş (3; s: 41) satırları olup, "ölürse erkek karde-

şıyla evlenmesi gerekeceği, onun da henüz küçük olduğu"nu belirtmesidir (11).

d) Sadece Konokbaev varyantında görülen bu kısımda Kococaş, gördüğü rüyayı eşi Zulayka'nın da isteğiyle kabile reisine anlatır. O, Kococaş'ın rüyasını "onun büyük bir kismete nail olacağı" şeklinde yorumlar. Kococaş da bunu duyunca rüyasında öldürdüğü oğlakların atası olan Alabaş'ı öldürmek üzere yola çıkmaya karar verir (3; s: 56).

C. Sur Eçki'nin Rüyası:

İncelediğimiz her üç varyantta da tesbit etmiş olduğumuz bu ikinci rüya epizotunu, üç başlık altında inceleyebiliriz:

a) Sur Eçki'nin rüya görmesi,

b) Sur Eçki'nin bu rüyayı tekesine anlatması,

c) Sur Eçki'nin tekesini "daha emin bir yere gitmek için" ikna etmeye çalışması, ancak başaramayışı.

a) Kaynağının eski şaman geleneklerine geri gittiğini (7) bildiğimiz bu rüyayı Sur Eçki, her üç varyantta da, Kococaş'ın rüya gördüğü gece görmüştür ve Sur Eçki'nin gördüğü rüya ile Kococaş'ınki, tıpatıp aynıdır.

b) Bu kısım her üç varyantta da Sur Eçki'nin gördüğü rüyayı Üsönbaev ve Konakbaev varyantlarında Alabaş; Seentaev varyantında ise Çoñ Teke olan eşine anlatmasını hikâye eder. Nitekim Sur Eçki bu rüyayı Seentaev varyantında:

Kococaş degen bala eken,

Kayıpka kazat can eken.

.....

Könöktöy taşka çasınıp,

Seni, Kococaş mergen atıptır.

Senden, bıçaktan murun kan ketti,

Tütündön murun can ketti,

Kök-Oyrohton kuladın (4; s: 227); Konokbaev varyantında:

Oşo mergen keliptir,

Artıkça korduk kılıptır,

Köp ulagım kırıptır (4; s: 57); Üsönbaev varyantında ise:

Tündögü körgön tüşümdö,

Oşol, kelbegen mergen keliptir,

.....

Kıtaydaki avcı tek başına,

Urugum taza teriptir,

Cazamdı kolgo beriptir (3; s: 43) diyerek "Kococaş'ın, oğlaklarıyla birlikte bütün soyunu kuruttuğu" şeklinde ifade eder.

c) Her üç varyantta da tasbit ettiğimiz bu kısımda Sur Eçki'nin bazan:

Kötörçö başıñ Alabaş,

Sur Eçki müşkül körüptür.

Makul desen Alabaş,

Biz bu cerden keteli,

Başka cerge ceteli,

Menin körgön tüşüm anık çın (3; s: 43-44); bazan:

Kapa bolam Alabaş,

Mergenge koybo attırıp.

.....

Kel, Alabaş keteli,

Kutular cerge ceteli (4; s: 57); bazan da:

Cürü, atakem, keteli,

Ceti-Tördö kırk cebiç.

Oşolordo ceteli,

.....

Kaçkan bir candar kutular,

Turgan candar tutular (4; s: 228)

diyerek, "sağ kalabilmek için buradan gitmeleri gerektiğini" belirtir.

Ancak Konokbaev (4; s: 57) ve Seentaev varyantlarında (4; s: 228) teke, Sur Eçki'nin düşüncesine kulak vermez, Üsönbaev varyantında:

Aralap kördüm baarisın,

.....

Kara ünkürdöy cer kayda,

.....

Ölsöm de ketpey catam dep,

Özüm bolsom kartaydım,

Ölüm maga katar dep.

Eskirdi müyüz şağım dep. (3; s: 50) şeklinde apaçık gördüğümüz ve kaynağının Orhun Yazıtları'ndaki "Ol yirgärü barsar, Türk budun öltäçi sän; Ötükän yir olurup, arkış tirkış sar, näng bungug yok" (8) satırlarına geri gittiğini tahmin ettiğimiz bu itiraz ile, söz konusu epizot sona ermektedir.

D. Kococaş'ın Sur Eçki'nin eşi olan tekeyi oğlaklarıyla birlikte öldürmesi:

Bize göre, Zulayka ile Kococaş'ın düğününün anlatıldığı kısımdan sonra destanın en can alıcı noktası, bu epizottur. Özellikle eşi tekenin ölümünden takibeden Sur Eçki'nin Kococaş ile olan konuşması anlatmaya ayrı bir değer, ayrı bir estetik katmaktadır.

Bu epizotu, beş kısımda incelememiz mümkündür:

a) Kococaş'ın teke ile yavrularını öldürmesi,

b) Sur Eçki'nin Kococaş'tan şikâyeti ve ricası,

c) Sur Eçki'nin Kococaş'a beddua ve öcünü alacağına dair yemin etmesi,

d) Kococaş ile Sur Eçki'nin sözleşmeleri,

e) Kococaş'ın Sur Eçki'yi yaralaması,

a) Her üç varyantta da Kococaş tüfeğini kuşanarak, dağ bayır atlayarak geldiği kayalıklarda önce Sur Eçki'nin gözcü koyduğu oğlaklarını, sonra da ona güvenerek sereserpe uzanan tekeyi öldürür [(3; s: 51-56), (4; 230), (4; s: 58-59)].

b) Seentaev varyantında:

Atpa bir desem nege attıñ

Karsıldatıp kanga ne battıñ?

Altmış ulak, kırk çebiç,

Aydap cürüp kırganday,

Mende, atañdın akı bar bele?

Cetimiş ulak, kırk çebiç,

Cergesi menen kırgıday,

Mende, zaniñdin akı bar bele? (4; s: 231) şeklinde sadece olaydan duyduğu üzüntüyü;

Konokbaev varyantıyla Üsönbaev anlatmalarında ise:

O, Kococaş mergenim,

Atıp aldıñ tartıñbay,

Nasibiñe bergeniñ.

Alabaş teke suraymın-dep,

Mergenim sana kelgenim.

Alabaşt soyboguñ,

İlayık tirüü koygonuñ.

Amanat canım kıynaltpa,

Alabaştı bir soyup,

Meni armanduu kılıp ıylatpa! (4; s: 60) ve:

Mergen, kırıpsıñ ulak tügölün,

Kıynaldı menin cürögüm.

Baldarımdan biri çok,
Aydalanda kağırap,
Kantip calgız cürümün.
Çın kayberen eneñ men,
Menin dese köñülün,
Kartaysa da berip ket,
Alabaş teke şerigim.
Uzak bolsun ömürün,
Aytiluu mıktı mergenim,
Iylatpa mendey eneñdi,
Kağırtıp calgız taştaba, (3; s: 57)

şeklinde hem halini arz ve şikâyet ettiği, hem de Kococaş'tan "tekesinin derisini soymamasını öylece bırakmasını" rica ettiği bu kısım, Sur Eçki'nin destandaki kimliğini de ortaya koyan satırlarla doludur.

c) Ancak her üç varyantta da Kococaş, Sur Eçki'ye kulak vermez ve tekenin derisini soyar. Bunun üzerine Sur Eçki, Konokbaev varyantında:

Alabaş kunuñ tölörümün,
Senin adebin kolgo berermin.
Alda cardam kılbasın,
Alganın Zulay tuubasın!
Biledi kудay urarın,

.....

Senin azgırmın eliñdi (4; s: 60-61); Seentaev varyantında:

Arkadan algan şoruñdu,
Altı kazan kaynattıñ.
Altımış ulak, kırk çebiç
Munun közün caynattıñ.
Mergenden algan şoruñdu,
Ceti kazan kaynattıñ,
Cetimiş ulak, kırk çebiç,

Munun baarın caynattıñ.

Üstü bir cagı aska taş,

Üyüñdü körbö Kococaş.

Astı bir cagı aska taş,

Aylıñdı körbö Kococaş (4; s: 232); Üsönbaev varyantında ise:

Kayberen eneñ men elem,

Bilbediñ mergen barkımdı.

Köp ömür berip çaşasam,

Körörmün mergen artıñdı.

Kococaş senin men dağı,

Beyitiñdi tabarmın.

Kococaş senin ayıñdan,

Aksak bolor alarımın,

.....

Acalım cetip ölbösöm,

Ant katarı şert kılam,

Arılbayt senden çatagım (3; s: 60-61) olarak Kococaş beddua eder ve "ondan bir gün, mutlaka öcünü alacağına dair" yemin eder.

d) Sadece Üsönbaev varyantında rastladığımız ve "Sur Eçki ile Kococaş'ın kış bitip karlar eriyince karşılaşp, birbirleriyle vuruşacaklarına dair" ettikleri yemini, aşağıya aynen alıyoruz:

Sarı kar caap cazında,

Barsañ menin kaşıma,

Mıltık menen atpastan,

Cee karmap albasam,

Aytışkan antım uşu söz,

Algan carım Zulaydın,

Dambalı menin başıma.

"Irakmat" dep Sur Eçki,

.....

Mergendin kelip kaşına.
Ubadanı bek kıldı,
Ubaktı kıyın şert kıldı.
Kalemin dep ketti ečki,
Uşu kıştın cazında (3; s: 62).

e) Sadece Seentaev varyantında görülen bu kısımda Kococaş Çoñ Teke'yi öldürüp, derisini soyduktan sonra Sur Ečki'yi yaralar. Bu durumun, anlatıcıların farklılığı ve ustalığı kadar Konokbaev'in, Üsönbaev'in yanından uzun süre ayrılmayıp söz konusu destanı öğrenmesiyle de ilgili olduğunu tahmin ediyoruz.

E. Kococaş'ın köyüne dönmesi:

Halk hikâyelerimizde görülen "anlatı kahramanının eve dönüşünü hatırlatan bu kısım, Seentaev varyantında yoktur. Üsönbaev ve Konokbaev anlatmasında ise:

Alabaş atıp aldım, dep,
Maktanıp üygö baradı (4; s: 61)
ve:
Kalgandarın muuzdap,
Bir cerge üyüp taştadı.
Aylına mergen keldi emi (3; s: 63)

olarak, oldukça kısa bir biçimde verildiğini görüyor; bunda Konokbaev'in bu destanı Üsönbaev'den öğrenmesi kadar "anlatı kahramanının eve dönüşünün değil de, maceralarının daha önemli görülmesi"nin rolü olduğunu düşünüyoruz.

F. Kococaş'ın Sur Ečki'nin peşine düşmesi:

Seentaev varyantında (Kococaş köyüne dönmediği için) görülmeyen

bu epizot, Konokbaev ve Üsönbaev varyantlarında (ufak bir farkla), paralel bir seyir göstermektedir. Kendi içinde:

a) Sur Eçki'nin, Kococaş'ın köyüne gelmesi,

b) Kococaş'ın, Sur Eçki'nin peşine düşmesi,

şeklinde mütalâa edebileceğimiz bu epizotun ilk kısmı şöyle başlar:

a) Her iki varyantta da Sur Eçki, kış bitip bahar geldiğinde Kococaş'ın köyüne gelir. Etrafta dolaşan Sur Eçki'yi köyün aygırları peşine düşerse de yakalayamazlar; karınlarındaki yağlar erir. Hiçbir çoban ve avcı da onu tutmayı başaramaz. Köyün kadınlarının, kızlarının "onu yemek" arzuları kursaklarında kalır [(3; s: 64-66), (4; s: 61-63)].

Varyantların bu kısımlarındaki (hacmi dışındaki) tek fark, Sur Eçki'nin Kococaş'ın köyüne gelişindeki sebeptir. Konokbaev varyantında "Sur Eçki'nin, Kococaş'ı kandırarak köyünden çıkarıp kayalıklara çekmek istemesi" belirtilirken Üsönbaev varyantında bu durum (destanın bir önceki epizotunda Kococaş'ın Sur Eçki'yle içtiği anta dayanarak) "Sur Eçki'nin Kococaş'a yeminini hatırlatmayı düşünmesi" olarak açıklanmaktadır.

b) Gerek Üsönbaev, gerekse Konokbaev varyantlarında durumu öğrenen Kococaş, eşi Zulay'ın "sevecek çocuğu olmadığı, kayınanası ile kayınbabasının yaşlı olduğu" (Üsönbaev varyantında ise "kayınbiraderinin küçük olduğu" da eklenmiştir) gerekçesiyle yaptığı itirazı dinlemez ve yola çıkar [(3; s: 66-75); (4; s: 62-65)].

III. SONUÇ

Bu bölüm, destanın sona erdiği, maceranın son bulduğu bir bölüm olup, iki büyük epizot halinde karşımıza çıkmaktadır:

A. Kococaş'ın ölümü.

B. Moldocaş'ın macerası.

A. Kococaş'ın ölümü:

Başından sonuna kadarki bütün olayların merkezinde Kococaş'ın yer aldığı sonuç bölümünün bu ilk epizotunu da kendi içinde iki başlık altında inceleyebiliriz:

a) Kococaş'ın aramaya gidilmesi,

b) Kococaş'ın ölümü.

a) Her üç varyantta da rastladığımız bu kısımda olaylar az çok farklılık göstermektedir.

Seentaev anlatmasında bu kısım, Kococaş'ın babasının gördüğü rüya ile başlamaktadır: Rüyasında "altın ve gümüş ipli ak sungurlarının iplerini didiklediklerini" gören Kococaş'ın babası, gördüklerini hayra yormayarak boyuna anlatır ve ak boz kısırağını kesip, etini heybesine koyarak oğlunu aramak üzere yola çıkar. Onun gittiğini gören eşi Ak Hanım ile bütün boyu, arkasını takip ederler ve ala güneşli sivri kayalığın tepesinde Kococaş'ı görürler (3; s: 233-234).

Konokbaev varyantında bu gidişe Zulayka'nın "kitaba bakması" sebep olur. Nitekim Kococaş gideliden beri gözüne uyku girmeyen Zulayka Ak Kitap'a bakar ve:

At başınday ak kitap,

Akılman Zulay kolgo aldı,

Baykayın dep oygo aldı.

Bir barak açıp karadı,

Bilgiç Zulay karasa,

Askada turgan zamanı.

Cana iki barak açadı,

Elirgen mergen askada, (4; s: 69) satırlarından da anlaşılacağı üzere Kococaş'ın sıkıntı içinde olduğu doğrulanmış olur. Hemen kayınbabasına giden Zulayka, gördüklerini anlatır ve "Oluya-Atım Taşı'ndaki Kococaş'ı

aramak üzere bin evlik Kıtay boyunu yanına vermesini" rica eder. Arıpbay hemen hısım akrabasını, boyunu toplayıp hazırlanır ve hep birlikte yola çıkarlar; Kococaş, Oluya-Atım taşının tepesinde durmaktadır (4; s: 69-72).

Üsönbaev varyantında ise daha farklı bir durum söz konusu olup, Kococaş'ın aranması, üç defa gerçekleşir. Nitekim eşinden uzun süredir haber çıkmayan Zulayka "Kococaş'ın Talas mevkiine gelmekte olduğunu gördüğü" rüya üzerine kayınbabası Karıp'a "kocasını aramaya çıkacağını" söyler ve yola çıkar. Talas'ta, keçiyi yakalamak için fırsat kollarken bulduğu Kococaş'ı yeminini bozmaya ikna edemeyen Zulayka, Kıtay'a geri döner (3; s: 83-93).

Kococaş'ın yeniden aranması, Zulayka'nın köye dönüşünden sonra ve Karıpbay'ın "oğlu Kococaş'ı cam gibi buz tutmuş kayalıkta mahsur kaldığını" gördüğü rüya üzerine gerçekleşir. Nitekim rüyasını kabilesine anlatan Karıpbay yola çıkar ve, oğlunun (bu arada Sur Eçki'nin dolaştırı dolaştırı getirdiği) Abletim Kayası'nın tepesinde, zor durumda olduğunu görerek çok üzülür; Kococaş'ın "boyunu topla, beni buradan kurtar" isteğine uyarak köye gelir (3; s: 101-104).

Üçüncü defa bu arama bütün Kıtay boyu ekinlerini biçtikten sonra harman dönemi ve ezan vakti yola çıkarak Abletim'e gelirler (3; s: 104).

Dikkat edilecek olursa Kococaş'ın aranması meselesi önce eşi Zulay, sonra babası Karıpbay, en sonra da bütün Kıtay boyu tarafından gerçekleştirilmektedir. Destana ayrı bir güzellik katan ve hacminin genişlemesini sağlayan bu durumun, anlatıcının bilgisi ve yeteneğiyle ilgili olduğunu tahmin ediyoruz.

b) Bu kısım hemen bütün varyantlarda aynı şekilde başlar: Kococaş'ın eşi, anası-babası ve bütün Kıtay Boyu toplanarak geldikleri kayalığın dibinde, avcının zor bir durumda olduğunu görürler. Ne kadar uğraşsalar da ne attıkları urganı ve okları tutabilir Kococaş, ne de kayadan kendi gayretiyle inebilir [(3; s: 105-107), (4; s: 74-75), (3; s: 236-238)].

Olayların bundan sonraki kısmı üç varyantta da veda sahnesiyle,

ancak farklı farklı şekillerde cereyan eder. Nitekim Seentaev varyantında durumunun ümitsizliğini gören Kococaş ağlayıp duran annesiyle babasına:

Atakem, baykuş şorduuga,

Bir ayal alıp bere kör (4; s: 237) diyerek evlendirmelerini ister. Onlar da sözlüsü Asılbek'in kızı Kermekaş'ı babasından isteyip alırlar ve Kococaş'ın bulunduğu kayalığın dibine getirirler. Kermekaş'ın feryatları ve kendisine "yaptıklarının hatalı olduğunu "anlatması "üzerine Kococaş ruhunu teslim eder. Hayattaki tek muradının ölmesiyle bütün ümitlerini yitiren Kermekaş da elindeki bıçağı bağrına saplar (4; s: 237-241).

Konakbaev varyantında ise Kococaş'ın ölümü, ailesiyle kısa bir veda söyleşmesi yaptıktan sonra gerçekleşir:

Atake, senden bayda çok,

Esen keler ayla çok.

Eneke, senden bayda çok,

Aman keler ayla çok (4; s: 75)

.....

Algan Zulay kerettin,

Altı aylık bala boyunda!

.....

Alganım erkek törösö,

Atın koygun Moldocaş,

Moldocaş mergen maşıgar,

Mendey bolup atıgar, (4; s: 76)

Onun yukarıya aldığımız satırları, son sözleri olur ve kendini kayadan atarak intihar eder (4; s: 76-77).

Üsönbaev varyantında da Kococaş önce kardeşliği Şartkoşçu'ya:

Cakşına Zulay canı üçün,

Caştık kılba Sartkoşçu,

Catındaş emes bölök dep,

Kirbegin eldin tiline (3; s: 113) şeklinde ölünce eşi Zulay ile evlenmesini; sonra da eşine:

Zulayka, eger kız tuusañ,
Atın Kaniş koydurguñ,
Mergenden kaldı bersent dep,
Beşikke salıp toy kılgin.
Erkek tuusañ Zulayka,
Atın koygun Moldocaş,
Mergenden kalgan belek dep,
Menden tuugan can bolso,

Söögümdü izdep kelet dep (3; s: 115) olarak "doğacak çocuğu erkek olursa, onun kemiklerini arayıp bulması"; Kıtaylılar'a da:

Kayır, koş curtum, karı, caş (3; s: 115) (Elveda boyumun genci, ihtiyarı) dedikten sonra kendini kayalıktan atar ve ölür (3; s: 117).

B. Moldocaş'ın Macerası:

Sadece Üsönbaev varyantında karşımıza çıkan, bu yönüyle halk hikâyelerimizden "Sürmeli Bey" (9) ile "Necip ile Telli" (10)'yi andıran daha önce sunduğumuz ve kitaba aldığımız yazılarımızdan birinde "Türk Ünlüleri'nin Kococaş Destanı'ndaki aksı" olarak değerlendirdiğimiz bu bölümde destanın asıl kahramanı sahnede yoktur. Onun yerini oğlu Moldocaş ve maceralarının aldığı bu epizodu, beş başlık altında incelemek mümkündür:

- a) Moldocaş'ın doğumu,
- b) Zulayka ile Sartkoşçu'nun evlenmesi,
- c) Moldocaş'ın Abletim Kayası'na gidişi,

d) Moldocaş'ın Aş Ayran ile evlenmesi,

e) Moldocaş'ın köye dönüşü,

a) Kocası ölen ve altı aylık hamile olan Zulayka, bir müddet sonra bir oğlan, doğurur ve adını, Kocacaş'ın isteğine uyarak Moldocaş koyar. Haberi alan yaşlı Karıpbay, torununun şerefine büyük bir toy verir (3; s: 120-121).

b) Aradan bir yıl kadar bir zaman geçtikten sonra bugün hem Anadolu'da, hem de Kırgızlar'da halâ geçerliliğini koruyan bir âdete uyarak Zulayka, kayınbiraderi Sartkoşçu ile evlendirilir. Destanda:

Artında kalgan cesirdi,

Aganın zaybın ini almak (3; s: 121) şeklinde karşımıza çıkan ve "levirat" (tercihli evlilik) adıyla bilinen bu evlilik şekli (11), Sürmeli Bey Hikâyesi'nde de görülmekte; Sürmeli Bey ölünce nişanlısı Telli Senem'le kardeşi Arif Bey evlenir (9; s: 74-75)

c) Moldocaş altı yaşından sonra yay çekip, ok atmaya başlar. Ancak bu konuda babasından daha yeteneklidir. Yedi yaşında olduğu sırada avlanırken rastladığı eli tüfekli beş kişiyle konuşurken babasının kim olduğunu, neden ve nasıl öldüğünü öğrenir. Bunun üzerine onlardan "avcılığı öğretmesini" ister. Onlar da kabul ederler ve hem atları güttürürler, hem de atıcılığı öğretirler.

Gerekenleri öğrenip, babasının kimliği hakkında kendisine hiçbirşey söylemeyen annesinin karşısına kaşları çatık dikilince onun:

"Kayda barıp keldiñ" dep.

Kabagın botom salıñkı,

"Kaygını kimden kördüñ" dep,

Kimden caman kep uktuñ,

Kapanı kimden köp uktuñ, (3; s:127) sözleriyle karşılaşır. Moldocaş annesinden "Kıtay Böyu için hayatını hiçe sayan bir avcının oğlu olduğunu, babasının attığı tüfeğin saklandığını" duyunca içi rahatlar. Silâhını kuşanıp çarığını giyen Moldocaş, annesine:

Koyı ber apa mende ydi.
Atamdın söögün tabayın,
Ak ılayga koşturup,
Aruu cuup kepindep,

Kara cerge kömöyün (3; s: 135) diye izin alır ve yollara düşer (3; s: 122-137).

d) Moldocaş babasının kemiklerini bulabilmek için bütün dağları dolaşır; babasının kayalıktaki kemiklerini bulur, toplar. Bir gece uykusuna giren Sur Eçki'yi, İyri köl taraflarında görür ve belindeki tokalı kemerini boynuna kemenet yaparak onu yakalar. Ancak Moldocaş:

Karıpbay menin çoñ atam,
Balasın cutkan eçki sen,
Karıpbayga alıp barmakmın,
Karmatıp başın kestirip,
On eki müçö söögüñdö,

Kazanına salmakmın" (3; s: 149) diye söylendiği Sur Eçki, onun gücüne karşı koyamayacağını anlayınca bir hile düşünür ve:

"Aylanayın Moldocaş,
Emneni aytsañ könömün,
Menin kelte başımbı,
Balam saga keregin?
Meni menen birge cür,
Aş Ayran degen kızım bar,

Ak nikelep beremin (3; s: 149) diyerek onu kaldığı mağaraya götürür. Orada "görünüşleri insanoğluna benzeyen" geyiklerin arasında Aş Ayran ile gerdeğe girer (3; s: 137-150).

e) Destanın bu kısmı, vakanın en son halkası olup Moldocaş'ın görevini yapmış olarak köyüne dönüşünü hikâye eder. Nitekim düğün sabahı uyandığında etrafta kendisiyle eşi hariç hiç kimseyi bulamayan Moldocaş yeni gelini uyandırır ve:

Kiyikten kim kız algan?

Bu da menin erdigim.

.....

Kuup karmap eçkini,

Kayberenden kız aldım,

Bu da Moldocaştın bağı da (3; s: 151) diyerek köye döner. Bu genç çift, "Moldocaş'ı öldü sanarak aş vermeye hazırlanan Kıtay Boyu "tarafından yeni bir düğün yapılarak tebrik edilir (3; s: 150-154).

Kısaca epizotlarını karşılaştırmaya çalıştığımız ve Türkler'in eski inanç kültleriyle avcı-çoban kültüründen izler taşıyan Kococaş Destanı'nın söz konusu üç varyantının basılmasının, Türk Dünyası içinde yerini alacağına inanıyoruz.

NOTLAR:

- (1) İNAN, Abdülkadir "Makaleler ve İncelemeler" Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1968, s: 268-273.
- ÖGEL, Bahaeddin "Türk Mitolojisi" Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, I. Cilt, Ankara 1993, s: 36.
- (2) ÖGEL, Bahaeddin, a.g.e., s: 32-34.
- (3) "KOCOCAŞ" (Aytkan: Alımkul Üsönbaev) Kırgız SSR İlimder Akademiyası Til Cana Adabiyat İnstitutu, Kırgızstan Mamlekettik Basması, Frunze 1956.
- (4) "KOCOCAŞ" Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Manastanuu Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru, "El Adabiyatı" Seriyasının I. Tomu, Şam Basması, Bişkek, 1996.
- (5) BORATAV, Partev Naili "Folklor ve Edebiyat" Cilt II. Adam Yayınları, İstanbul 1982, s: 71-72, 84-85.
- (6) DİLÇİN, Cem "Örneklerle Türk Şiir Bilgisi", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 19893, s: 348-350.
- (7) GÜNAY, Umay "Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu , Atatürk Kültür Merkezi Yayını, s: 16, Ankara 1986, s: 12-15.

- (8) ÇAĞATAY, Saadet "Türk Lehçeleri Örnekleri "A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 62 Türk Dili ve Ed. Enstitüsü No: 9, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1963, s: 6,9.
- (9) KÖSE, Nerin "Sürmeli Bey Hikâyesi" Millî Folklor Yayınları: 7, Halk Edebiyatı Dizisi: 3 Ankara 1996 s: 62-64.
- (10) KÖSE, Nerin "Araştırmalar I" Millî Folklor Yayınları: 8, Halk edebiyatı Dizisi: 4 Ankara 1996, s: 122-125.
- (11) KÖSE, Nerin "Eski Bir Evlenme Âdeti ve Buna Bağlı Olarak Teşekkül etmiş Halk Hikâyeleri "Eğitim Bilimleri Dergisi, Buca Eğitim Fakültesi Yayını, s: 3, ss: 81-87 İzmir 1993.